प्रकरण:४. खडक

10/9/2017

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

• खडक:

- Naturally occurring solid aggregate of one or more minerals or mineraloids.
- पृथ्वीच्या भूकवचातील कोणता ही घनरूपी पदार्थ /घटक म्हणजे खडक होय.
- पृथ्वीचे कवच जवळजवळ पूर्णपणे घन पदार्थांचे बनलले आहे.
- कवचाच्या घन घटकास खडक असे म्हणतात. अनेक प्रकारच्या खडकांचे बनलेले आहे.
- सामान्यत: बहुतेक सर्व खडक कठीण, घट्ट व एकसंध असतात.
- खडक या शब्दाची भूवैज्ञानिक व्याख्या अधिक व्यापक आहे.माती, वाळू, गोटे यांच्यासारखे
 सुटे पदार्थही भूवैज्ञानिक दृष्टीने खडकच आहेत.

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

- खडकांचे दुसरे वैशिष्ट्य म्हणजे ते सामान्यत: काही विशिष्ट रासायनिक संघटन व त्यानुसार प्राप्त झालेला आकार असलेल्या खनिजांचे असतात.
- बहुतेक खडक दोन अथवा अधिक खनिजांचे बनलेले असतात.
- थोडे खडकच पूर्णपणे एकाच खनिजाचे बनलेले असतात; उदा., ⇨ क्वॉर्टझाइट, ⇨संगमरवर.
- खिनजांचे बनलेले नसूनदेखील खडक असणारे काही थोडे अपवाद आहेत; उदा., ज्वालाकाच
 (ऑब्सिडियन) ही खिनज नसलेली ज्वालामुखी काच असून ती खडक आहे.
- दगडी कोळसा कार्बनी पदार्थांचा बनलेला असतो व तो पण खडकच आहे.
- ठिसूळ, सुटी ज्वालामुखी राख देखील खडकाचाच प्रकार आहे.

10/9/2017

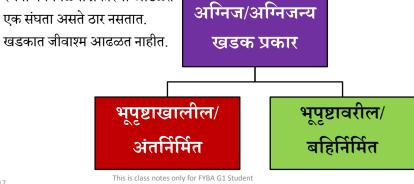

अग्निज/ अग्निजन्य खडक प्रकार:

ज्वालामुखीच्या उद्रेकातून तप्त द्रवरूप लाव्हा (शिलारस) बाहेर पडतो व भूपृष्टावर तसेच भूपृष्टाखाली थंड होतो. त्यापासून निर्माण होणाऱ्या खडकास अग्निज खडक म्हणतात.

वैशिष्ट्ये:

- कठीण व कणीदार असतात
- भिन्न आकाराचे व रंगाचे असतात
- रचना वेगवेगळ्या प्रकारची आढळते
- खडकात जीवाश्म आढळत नाहीत.

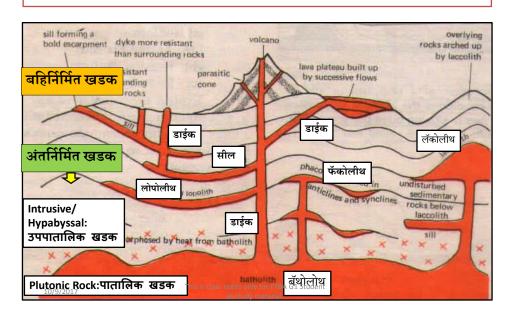

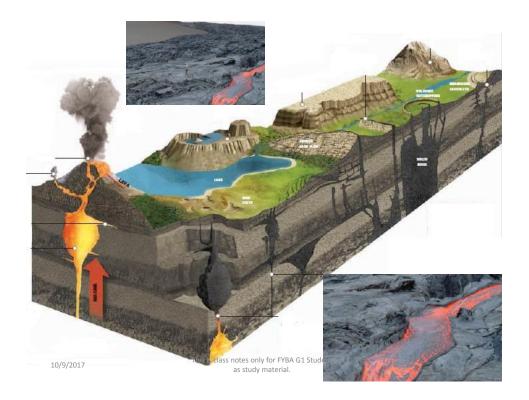
10/9/2017

as study material.

अंतर्निर्मित अग्निजन्य खडक:

१.डाईक, २. सील-शीट, ३. लॅकोलीथ, ४. लोपोलीथ, ५.फॅकोलीथ, ६. बॅथोलोथ

बहिर्निर्मित अग्निजन्य खडक: (Extrusive Igneous Rock)-

"भूपृष्ठाला पडलेल्या भेगातून व ज्वालामुखीच्या उद्रेकातून लाव्हा रसाच्या रूपाने तप्त शिलारस भूपृष्ठावर येउन थंड होऊन ज्या खडकांची निर्मिती होते त्यान बहिर्निर्मित अग्निजन्य खडक किंवा ज्वाल्मुखी खडक असे म्हणता"

- रंगाने काळे, लहान स्पटिक,
- कारण लाव्हारस भूपृष्ठावर जलद थंड होतो,
- उदा.बेसाल्ट ,
- फेल्ड्स्पार व ऑगाइट खानेजे ,

दोन प्रकार:

१.स्फोटक प्रकार:

- ज्वालामुखी स्फोटातून लाव्हारस बाहेर फेकला जातो, व लाव्हारसाच्या निक्षेपानातून खडक तयार होतात. त्यांना स्फोटक प्रकारातून निर्मित जालामुखी खडक म्हणतात.
- उदा.बेसाल्ट /असिताश्म , दख्खनचे पठार , महारष्ट्र पठार

२. शांत प्रकार:

- ज्वालामुखीतून लाव्हा रस सावकाश बाहेर येऊन पसरतो व शांत हून खडक बनतात व
- अनेक वेळा प्रक्रिय घडल्याने लाव्हा रासचे थरावर थर साचून खडक तयार होतात ,
- लाव्हा फ्लो असे ही म्हणतात
- बरच भाग या खडकाने बनलेला आहे चकुचकीत व लहान छिद्रे असतात

अंतर्निर्मित अग्निजन्य खडक:

भूगर्भातील तप्त शिलारस भूपृष्टावर न येता भूगर्भातील भेगा व पोकळ्यांमध्ये थंड होऊन तयार होणारी खडका म्हणजे अंतर्निर्मित अग्निजन्य खडक होत.

दोन प्रकार:

पातालिक खडक Plutonic rock:

शिला रसा खूप खोलीवर थंड होऊन तयार होणारे खडक म्हणजे पतालिक.

२. उपपातालिक खडक: Hypabyssal Rocks

शिलारस भूपृष्ठावर किंवा खूप खोलीवर थंड नहोता, त्या दरम्यान भूकवाचत थंड होऊन निर्मित खडकांना उपपतालिक खडक म्हणतात

अंतर्निर्मित अग्निजन्य खडकः

10/9/2017

This is class notes only for as study mate

१. डाईक:

लाव्हा रस भूकवाचतील उभ्या भेगात साचून थंड होतो उभ्या खडकांची निर्मिती होते त्यांना डाईक म्हणतात

२. सील व शीट:

- भूक वचातील आडव्या मोठया किंवा अरुंद भेगांमध्ये शिलारस तांड होऊन निर्माण होणाऱ्या खडकांना अनुक्रमे सील व शीट म्हणतात , समांतर असतात
- सील जास्त लांबीचे व जाडीने असतात ,समांतर असतात
- शीट पातळ किंवा कमी जाडीचे असते
- सील व शीट यांची लांबी काही किमी पर्यत असते . इंग्लंड मधील व्हिनसील १०० किमी लांबी ३० मी जाडी आहे

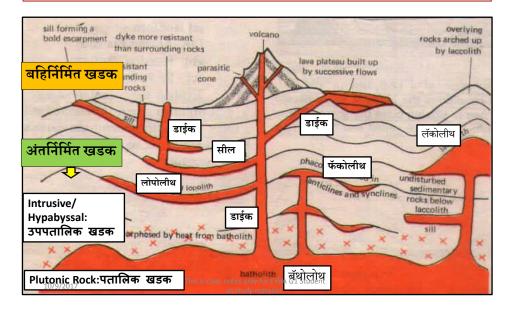
३. लॅकोलीथ:

शिला रस भूपृष्ठा कडे येताना, काही ठिकाणी खडक घुमटा सारखे वर उचलले जातात आणि निर्माण होणारी पोकळीत लाव्हा रस थंड होऊन कालांतराने घुमटाच्या आकारचे खडक तयार होतात त्यान लॅकोलीथ म्हणतात

उदा. सं सं. तील उटाह राज्यातील लासालपूर्वत व हेन्सी पूर्वत

अंतर्निर्मित अग्निजन्य खडक:

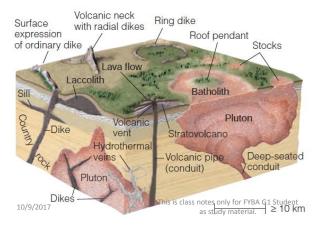
१.डाईक, २. सील-शीत, ३. लॅकोलीथ, ४. लोपोलीथ, ५.फॅकोलीथ, ६. बॅथोलोथ

large batholith occurs in the Sierra Nevada, California, including the granite batholith in Yosemite National Park

४. लोपोलीथ:

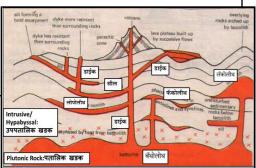
- जेंव्हा लाव्हा रस खोलगट किंवा उथळ भागात साचून थंड होऊन बशीच्या आकारचे भूरूप निर्माण होते त्यास लोपोलीथ म्हणतात
- लोपोलीथ हा शब्द जर्मन भाषेतील लोपास (lopas) यावरून तयार झालेला आहे,
- ज्याचा अर्थ उथळ खोरे असा होतो

५. फॅकोलीथ:

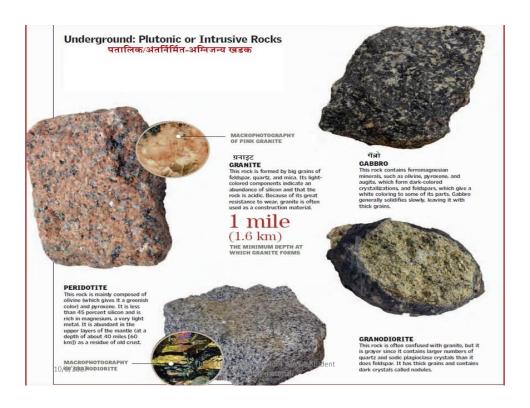
 भूकवचातील खडकांना जेंव्हा घडीचा आकार प्राप्त होऊन अपनती व अभीनतीट लाव्हा साचून वलयाकार भूरूप निर्माण होते त्यास फॅकोलीथ असे म्हणतात.

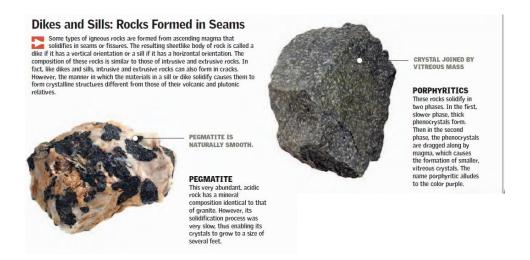
६. बॅथोलोथ:

• शिलारस वर येण्याचा प्रयत्न करतासतो तेंव्हा भूकवचातील विस्तीरण पोकळी मध्ये शिलारासाचे निक्षेपण होते आणि खडक तयार होतात त्यांना बॅथोलोथ असे म्हणतात.

10/9/2017

10/9/2017

लाव्हारसाच्या रासायनिक गुणधर्मानुसार अग्निजन्य खडकाचे दोन प्रकार:

१. आम्लधर्मी :

• सिलिकॉनचे प्रमाण ८०% असते + आयर्नऑक्साईड, ॲल्युमिनेयम व मॅग्नेशियम इ. २०% सिलीकाचे जास्त प्रमाण त्यामुळे घट्ट, म्हणून आम्लधर्मी.दूर अंतरावर पसरत नाहीत, उंच थर असतात उदा. **ग्रॅनाइट**

२. अल्कधर्मी:

- सिलीकाचे प्रमाण ४०% मॅग्नेशियम ४०%,आयर्न ऑक्साईड धरून इ. पदार्थ २०%
- सिलीकेचे कमी पर्मन –पातळ लाव्हा रस, अल्कधर्मी, दूर अंतर वाहून जातो, उदा. बेसाल्ट

10/9/2017

Class	Subclass	Rock	General Characteristics
Igneous	Plutonic (Intrusive)	Granite	Coarse-grained: "salt & pepper" appearance; from high-silica felsic magma; plutonic equivalent of rhyolite.
		Diorite	Coarse-grained; from intermediate silica magma; plutonic equivalent of andesite.
		Gabbro	Coarse-grained; black or dark gray color; from low-silica mafic magma; plutonic equivalent of basalt.
		Peridotite	Common mantle rock consisting primarily of olivine and/or pyroxene.
	Volcanic (Extrusive)	Rhyolite	Light color; from high-silica felsic magma; volcanic equivalent of granite.
		Andesite	Typically gray in color; from intermediate silica magma; volcanic equivalent of diorite.
		Basalt	Usually black in color; from low-silica mafic magma; volcanic equivalent of gabbro.
		Obsidian	Volcanic glass; typically black in color and rhyolitic in composition.
		Pumice	Volcanic glass with frothy texture; often rhyolitic in composition.
		Tuff	Rock made from volcanic ash or pyroclastic flow deposits.

गुणधर्म:

- स्पटीकमय खडक
- निरनिराळ्या आकाराचे स्पटिक
- मोठे अवाढव्य आकार
- कठीण
- मजब्
- अच्छिद्र खडक पाणी न मुरणे
- जैविक अवशेषांचा अभाव
- अने खानिजानीची उपलाब्दाता

10/9/2017

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

२. स्तरीत/ जलजन्य/गाळाचे खडक: Sedimentary or Stratified Rocks

- पृथ्वीवरील मूळ/प्राथमिक खडकांवर भाय्य कारकांचा परिणाम होऊन, खडकांची मोठया प्रमाणावर झीज होती.
- झिजे मुळे खडकांचे वेगळे झालेले पदार्थ गाळाच्या रूपाने समुद्र,सरोवरे,नद्या इ.जलाशयात साचतात.
- गाळात सेंद्रिय व असेन्द्रीय पदार्थ असतात.
- समुद्रातील पाण्यातील सिलिका व क्यालसाईट मुळे गाळतील पदार्थ घट्ट बनतात व पाण्याच्या प्रचंड दाबामुळे एकसंघ होऊन जलजन्य किंवा स्तरीत खडक तयार होतात.
- हि क्रिया हळुवार होते.हजारो वर्ष गाळाचे थर साचत जाऊन दाबामुळे खडक बनतात.
- पण्यात व पाण्याच्या दाबामुळे तयार होतात म्हणून "जलजन्य खडक" म्हणतात.
- गाळापासून तयार होतात म्हणून ''गाळाचे खडक'' म्हणतात.
- थरावर थर साचून बनतात म्हणून "स्तरीत खडक" म्हणतात.
- स्थरीय रचणे मुळे हे खडक इतर खाडका पेक्षा वेगळे आहेत.
- ग्रागुखुड़कांची जाडी काही इंचा पासून लेकाही फुटांपर्यंत असते.

स्तरीत खडकाचे वर्गीकरण/प्रकार:

हे खडक निर्मिती प्रक्रियेनुसार व त्यात असलेल्या द्रव्याच्या मिश्रणानुसार त्यांचेपुढील प्रकार पडतात.

१. कायिक प्रक्रियेने निर्मित स्तरीत खडक [असेन्द्रीय खडक]

- इतर खडकांचे पदार्थकन [वाळ्,माती,गाळ] एकत्रित येऊन हे खडक बनतात.
- असेन्द्रीय द्रव्यांचे प्रमाण जास्त. असेन्द्रीय पदार्थाच्या आधारावर प्रकार....

अ. रेती खडक: [Sand Stone]

- मूळ खडकांची कायिक पद्धतीने झीज होऊन बारीक रेती बनते.
- प्रनाईट खडकातील क्वार्टझ वाळू कानांनी बनतो.
- 🕨 वाहते पाणी, वारा इ.मुळे रेती वाहत जाऊन समुद्र तळ किंवा नदीत संचयित होते.
- पाण्यातील चिकट पदार्थांमुळे रेतीत घट्ट पानायेऊन रेती खडक बनतात.
- यांच्या रंग,पोत,मिश्रणात खूप फरक असतो,यांना वाळू खडक असेही म्हणतात.
- रेतीतील लहान मोठे गोटे चिकटून अविडधीवड खुड़कार्स निर्माती होते त्यांना गोटी [Conglomerate] खडक

ब. पंकाश्म खडक [Clay]:

- नदीच्या पाण्या बरोबर वाहून आलेला अतिबारीक गाळाचे संचयन होऊन.
- थरावर थर साचून खडक तयार होतात ते.पंकाश्म खडक.
- या खडकांना शेल असे ही म्हणतात. अपरिपक्व खडक ही खूप मउ असतात.

क.वायूजन्य खडक [Loess]:

 अतिसूक्ष मातीचे कण वाऱ्याबरोबर वाहत जाऊन संचियत होतात व थरावर थर साचून हवेच्या दाबामुळे थर घट्ट बनून खडक तयार होतात ते वायुजन्य खडक होत.

ड. टफ [Tuff]:

 ज्वालामुखीच्या उद्रेकातून बाहेर पडलेली राख,धूळ,इ.पदार्थान टफ म्हणतात. समुद्रतळावर किंवा इ.जलाशयात टफचे संचयन होऊन निर्माण होणारे खडक टफ खडक म्हणून ओळखतात.

निर्मिती प्रकार		ख	डकाचे नाव	घटकद्रव्ये (Composition)
कायिक/यांत्रिक	1.	पिंडाश्म	(Conglomerates)	दगडगोटे - टोळगोटे
प्रक्रियांद्वारे निर्मित	2.	कोणाश्म	(Breccia)	कोणीत शकले
	3.	वालुकाश्म	(Sandstone)	वालुका कण सामान्यतः क्वार्टझ्
. 1. 1	4.	पंकाश्म This is	(Shale)	सिल्ट अथवा माती
10/9/2017	5.	मृत्तिकाश्म	as stuch material.	सूक्ष्म मातीचे कण

२. सेंद्रिय पद्धतीने निर्मित |सेंद्रिय स्तरीत खडक|:

- प्राणी व वनस्पतींच्या अवशेषापासून निर्माण होणाऱ्या खडकांना सेंद्रिय स्तरीत खडक म्हणतात.
- असेन्द्रीय पदार्थ असतात परंतु सेंद्रिय पदार्थाचे प्रमाण जास्त असते.
- या खडकाचे दोन प्रकार आहेत.

अ.प्राणिजन्य सेंद्रिय खडक. [Calcareous Rocks]:

समुद्रात असंख्य जीवजंतू असतात, त्यांच्या मृत्यू नंतर अवशेषांच्या संच्यातून निर्मित खडक-प्राणीजन्य खडक होत. यांचे दोन प्रकार

१.चुनखडी खडक:[Limestone]

- उथळ समुद्रात किंवा गोड्या पाण्यात ही तयार होतात.
- नद्यांच्या पण्यात क्याल्शियम कार्बोनेट क्षाराचे प्रमाण जास्त असते.
- हे क्षार समुद्रात साचतात, समुद्रातील प्राणी क्षार घेतात.त्यंची हाडे या क्षारणे बनतात, प्राणी मृत पावल्या नंतर.हाडातील क्षार संचयित होऊन खडक बनतात ते चुनखडक होत.

२. खडू [Chalk]:

- समुद्रातील फोरामिनिफोरा जातीच्या जीवजंतू पासून हे खडक बनतात.
- या जीवजंतूच्या शरीरात क्याल्शियम व सिलिका द्रव्याचे प्रमाण जास्त असते.
- मेल्या नंतर हाडांच्या सांगाड्या पासून खुडू खुडूक अनुसात G1 Student

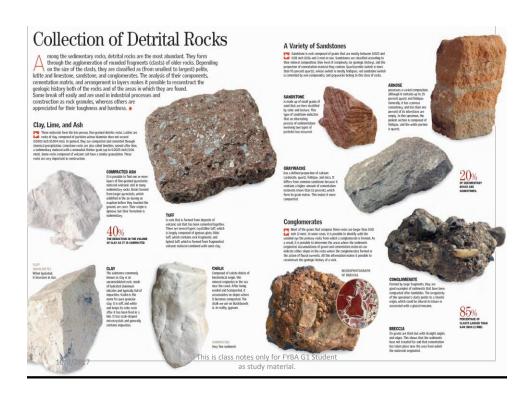
प्रवाळ खडक [Coral]:

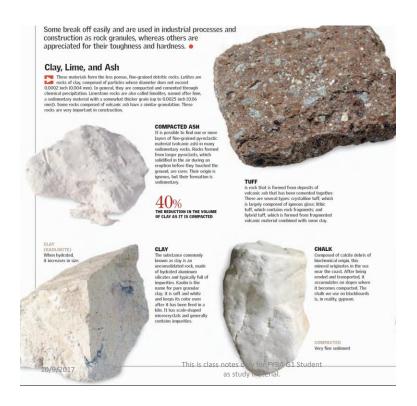
- उष्णकटिबंधात उथळ समुद्रात प्रवाळ कीटकांची वाढ होते.
- हे प्रचंड प्रमाणात निर्माण होतात व मारतात.
- मृत प्रवाळ कीटकांचे संचयन होऊन जे खडक बनतात त्यांना प्रवाळ खडक म्हणतात.

ब. वनस्पतीजन्य खडक: [Carbonaceous]

- वनस्पतींच्या अवशेषापासून तयार होतात.
- दलदल भागातील किंवा जंगल प्रदेशातील वनस्पतीं, गाळ संचयनात गाडल्या जाऊन या खडकांची निर्मिती होते.
- या खडकात कार्बनचे प्रमाण जास्त असते.
- दगडी कोळसा या खडकाचे उत्तम उदाहरण आहे.
- गाडलेल्या वनस्पतींवर कमी जास्त दाब पडून निरनिराळे कोळसा प्रकार बनतात.
- अथ्र्रासाईट, बिट्मीनस, लिग्नाईट, पिट.

3.	जैविक प्रक्रियांद्वारे	1. चॉक/खडू	कॅल्शिअम कार्बोनेट
f	निर्मित	2. प्राणिज चुनखडी	प्राण्यांचे अवशेष
		3. डोलोमाइट व कोळसा	वनस्पतींचे अवशेष
1	10/9/2017	4. खनिज तेलोंs is class notes only for FY	YBA G1 Studen प्राणी व वनस्पतींचे अवशेष

3. रासायनिक प्रक्रियेत्न निर्मित स्तरीत खडक:

• वाहत्या पाण्यात ठराविक रासायनिक पदार्थ विरघळतात, या पाण्याचा खडकांवर परिणाम होऊन खडक विरघळतात, या पाण्यचे बाष्पीभवन होऊन रासायनिक पदार्थ संचयित होऊन खडक तयार होतात त्यांना रासायनिक खडक म्हणतात.

रासायनिक	1.	जिप्सम	(Gypsum)	कॅल्शिअम सल्फेट
प्रक्रियांद्वारे निर्मित	2.	क्षार	(Salt)	सोडिअम क्लोराइड
	3.	कॅल्करस टूफा	(Calcareous tufa)	लाईमचे कार्बोनेट
	4.	लोह धातुक	(Iron)	बॉग लोहधातुक

10/9/2017

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

गुणधर्म:

- पाण्यात निर्माण होतात.
- वेगवेगळे थर असतात.-समांतर आडवे उभे थर
- थरांची जाडी काही इंचा पासून फुटा पर्यंत असते.
- विशेष टणक नसतात.-मृद् खडक असतात
- अनेक आकाराचे कण संघटीत
- अनेक प्रकारचे खनिज
- रंग वेगवेगळा असतो⁹
- प्राणी व वनस्पतींचे अवशेष/जीवाश्म आढळतात.

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

रुपांतरित खडक

खडकांचे प्रकार

रुपांतरित खडक - अग्निज आणि स्तरित खडकांवर खूप उष्णता किंवा प्रचंड दाब यांचा परिणाम होऊन त्याचे स्वरुप बदलते व वेगळाच स्तरित खडक तयार होतो. त्या खडकास रुपांतरित खडक असे म्हणतात.

वैशिष्ट्ये -

- १. रुपांतरित खडकांत धातू खनिजे सापडतात.
- २. रुपांतरणाची क्रिया घडत असताना मूळ खडकांची रासायनिक घटना सहसा बदलत नाही.
- ३. मूळ खडकांचा रंग, आकार, रचना यात बदल होतो.

10/9/2017

This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

उदा.

खडकाचा प्रकार	मूळ खडकाचे नाव	खडकाचा प्रकार
अग्निज खडक	ग्रॅनाईट	ग्रॅनाईटनीस
अग्निज खडक	बेसाल्ट	हॉनब्लेंड शीस्ट
स्तरित खडक	चुनखडक	संगमरवर
स्तरित खडक	कोळसा	ग्राफाईटयुक्त कोळसा
स्तरित खडक	वाळूचा खडक	क्वार्टझाइट
स्तरित खडक	शेल	स्लेट - मायका शिस्ट

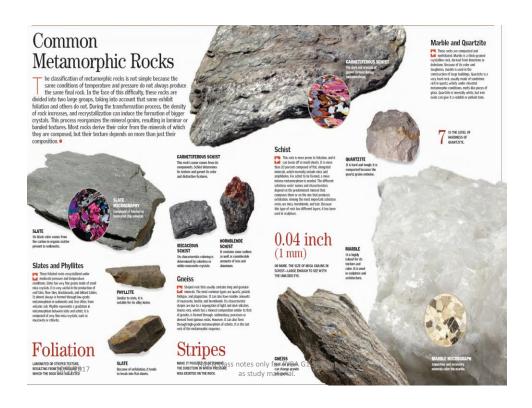

ग्रॅनाइटनीस रुपांतरित खडक This is class notes only for FYBA G1 Student as study material.

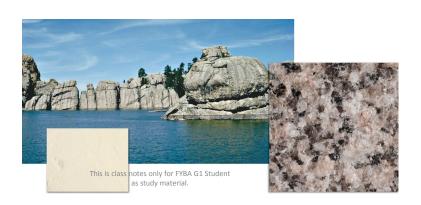
रुपांतरित खडक

धन्यवाद

सामान्य	जलजन्य	खडकाचे	वर्गीकरण	
`				۰

	निर्मिती प्रकार		खडकाचे :	नाव	घटकद्रव्ये (Composition)
1.	कायिक/यांत्रिक	1.	पिंडाश्म	(Conglomerates)	दगडगोटे - टोळगोटे
	प्रक्रियांद्वारे निर्मित	2.	कोणाश्म	(Breccia)	कोणीत शकले
		3.	वालुकाश्म	(Sandstone)	वालुका कण सामान्यतः क्वार्टझ्
		4.	पंकाश्म	(Shale)	सिल्ट अथवा माती
		5.	मृत्तिकाश्म	(Clays)	सूक्ष्म मातीचे कण
2. रासाय	रासायनिक	1.	जिप्सम	(Gypsum)	कॅल्शिअम सल्फेट
	प्रक्रियांद्वारे निर्मित	2.	क्षार	(Salt)	सोडिअम क्लोराइड
		3.	कॅल्करस ट्रूफा	(Calcareous tufa)	लाईमचे कार्बोनेट
		4.	लोह धातुक	(Iron)	बॉग लोहधातुक
3.	जैविक प्रक्रियांद्वारे	1.	चॉक/खडू		कॅल्शिअम कार्बोनेट
	निर्मित	2.	प्राणिज चुनखडी		प्राण्यांचे अवशेष
		3.	डोलोमाइट व कोळसा	# 1 YE	वनस्पतींचे अवशेष
	10/9/2017	4.	खनिज तेलें is class no	tes only for FYBA G1 Stud	^{प्र} ाप्राणी व वनस्पतींचे अवशेष

